

## ประวัติศาสตร์ และโบราณคดีอารยธรรมขอมในประเทศไทย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ มยุรี วีระประเสริฐ

อาจารย์สฤณีพงศ์ ขุนทรง

ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

อารยธรรมขอม เป็นอารยธรรมโบราณที่ยิ่งใหญ่และสำคัญที่สุดแห่งหนึ่งที่เจริญรุ่งเรืองขึ้นในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยมีศูนย์กลางหรือแหล่งกำเนิดอยู่บนดินแดนที่เป็นประเทศกัมพูชาในปัจจุบัน ร่องรอยหลักฐานสำคัญที่แสดงถึงความรุ่งเรืองและความยิ่งใหญ่ของอารยธรรมขอมในกัมพูชา คือบรรดาปราสาทขอมจำนวนมากและร่องรอยของราชธานีโบราณหรือศูนย์กลางสำคัญของบ้านเมือง ที่มีชื่อเสียงรู้จักกันดี คือ ปราสาทนครวัด และเมืองพระนครหลวง (นครธม) ซึ่งมีปราสาทบายันตั้งอยู่ ใจกลางเมือง และในขณะที่อารยธรรมขอมเจริญรุ่งเรืองอยู่ในดินแดน กัมพูชานั้น ยังได้แพร่หลายออกไปยังดินแดนประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียงที่อยู่โดยรอบด้วย คือ ลาว ไทย และเวียดนาม

การศึกษาเรื่องราวอารยธรรมขอมเริ่มขึ้นเมื่อราวต้นพุทธศตวรรษที่ 25 โดยชาวตะวันตก ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวฝรั่งเศส (ซึ่งในช่วงเวลานั้นเรื่องอารยธรรมขอมยังเป็นเรื่องลึกลับ แม้แต่ชาวกัมพูชาเองก็ไม่ทราบว่าร่องรอยหลักฐานสิ่งก่อสร้างอันยิ่งใหญ่ที่มีอยู่ในบ้านเมืองของพวกเขามีประวัติความเป็นมาอย่างไร โดยทั่วไปมักเชื่อกันตามตำนานพื้นเมืองว่า ปราสาทที่มีอยู่ในบ้านเมือง เช่น ปราสาทนครวัดนครธมขึ้นโดยเทพเจ้า) หลังจากที่มีฝรั่งเศสเข้ายึดครองกัมพูชา รัฐบาลฝรั่งเศสได้ส่งนักวิชาการทางด้านต่างๆ เช่น ภาษาศาสตร์ การอ่านจารึกโบราณ ประวัติศาสตร์ ศิลปะ และโบราณคดี เข้ามาศึกษาค้นคว้าในกัมพูชาอย่างต่อเนื่อง ผลการศึกษาทำให้ทราบว่าถึงประวัติ ความ เป็นมาของอารยธรรมขอมตั้งแต่ยุคเริ่มต้น ยุคแห่งความรุ่งเรืองสูงสุด จนถึงยุคเสื่อม ซึ่งแบ่งออกเป็นยุคสมัยต่างๆ ได้ดังนี้

1. สมัยก่อนพระนคร ซึ่งนับเป็นสมัยแรกเริ่ม แบ่งย่อยเป็น 2 ยุค ได้แก่
  - ยุคพูนัน (ราวพุทธศตวรรษที่ 6 - 11)
  - เจนละ (ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 11 - กลางพุทธศตวรรษที่ 14)
2. สมัยพระนคร ซึ่งนับเป็นสมัยทองหรือสมัยรุ่งเรืองสูงสุดแห่งอารยธรรมขอม (ราวกลางพุทธศตวรรษที่ 14 - 20)
3. สมัยหลังพระนคร หรือ สมัยเสื่อม (ราวพุทธศตวรรษที่ 20 ลงมา)

ในส่วนของดินแดนที่เป็นประเทศไทยปัจจุบัน ได้มีการค้นพบร่องรอยหลักฐานอารยธรรมขอมเป็นจำนวนมากซึ่งมีทั้งที่เป็นศิลาจารึก โบราณวัตถุและโบราณสถาน หลักฐานที่พบดังกล่าวบ่งชี้ว่า ในอดีตดินแดนที่เป็นประเทศกัมพูชาปัจจุบันกับดินแดนที่เป็นประเทศไทยปัจจุบัน มีการติดต่อสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดมายาวนาน มีประวัติศาสตร์และความเป็นมาที่เกี่ยวข้องกัน จึงทำให้อารยธรรมขอมแพร่หลายเข้ามาในดินแดนที่เป็นประเทศไทยปัจจุบัน ซึ่งคงจะเริ่มต้นขึ้นตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 12 (ประมาณ พ.ศ. 1100 - 1200) เป็นต้นมา โดยเริ่มเข้ามาทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคตะวันออกของไทยซึ่งตั้งอยู่ใกล้ชิดติดกันก่อน จนกระทั่งราวพุทธศตวรรษที่ 16 - 18 (ประมาณ พ.ศ. 1500 - 1750) ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่กัมพูชากำลังเจริญรุ่งเรืองสูงสุดทั้งด้านการเมืองและอารยธรรม อารยธรรมขอมจึงได้แผ่ขยายกว้างเข้ามาถึงบริเวณภาคกลางขึ้นไปถึงภาคกลางตอนบน และภาคตะวันตกตามลำดับด้วย

### เส้นทางการติดต่อระหว่างบ้านเมืองโบราณบนสองดินแดน

จากหลักฐานทางโบราณคดีที่พบ อาจกล่าวได้ว่าทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีการติดต่อกันโดยใช้เส้นทางบกผ่านเข้ามาในเขตอำเภออรัญประเทศ อำเภอตาพระยา จังหวัดสระแก้ว ซึ่งยังคงปรากฏร่องรอยของเส้นทางโบราณสายหลักอยู่ในสภาพถาวรเห็นอย่างชัดเจน เป็นเส้นทางที่ตัดจากเมืองพระนครตรงมายังชายแดนไทย ผ่านหน้าปราสาทสตี๊กก๊กอม เขตอำเภอโคกสูง จังหวัดสระแก้ว เข้าไปในดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ส่วนทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือสามารถใช้เส้นทางน้ำ โดยอาศัยลำน้ำโขงที่ไหลผ่านชายแดนไทยบริเวณอำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี และใช้ลำน้ำมูลเป็นเส้นทางต่อเข้ามายังดินแดนภายในภาค



### จารึกที่พบในกัมพูชา ที่สำคัญ ได้แก่

**จารึกพบที่ปราสาทนครวัด** - เป็นจารึกพบอยู่ได้ภาพสลักขบวนทัพที่ติดตามขบวนทัพพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 อยู่ที่ผนังระเบียงคดชั้นที่ 1 ด้านใต้ มี 2 แห่งและอยู่ใกล้กัน แห่งแรกกล่าวถึงขบวนทัพจาก เมืองละโว้ แห่งที่สองเป็นขบวนทัพชาวสยาม “สยามกุก”

**จารึกปราสาทพระขรรค์** - เป็นจารึกสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีเนื้อความบางตอนที่อาจแสดง ถึงความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันระหว่างสองดินแดน เช่น การกล่าวถึงการสถาปนาพระพุทธรูปฉลองพระองค์พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขึ้นในบ้านเมืองต่างๆ 23 แห่ง และในบรรดาบ้านเมืองดังกล่าวนี้มีอยู่ 6 แห่งที่นักโบราณคดีสันนิษฐานว่าตั้งอยู่ในภาคกลางและภาคตะวันตกของประเทศไทย คือ ละโว้ ลโวทย และ ลโวทยปุระ เชื่อกันว่าเป็นเมืองเดียวกันและคือเมืองลพบุรีปัจจุบัน สุวรรณปุระ คือเมืองสุพรรณบุรี คัมพูกะปฏิกฤษะ คือบริเวณสระโกสินารายณ์ จังหวัดราชบุรี ชยราชบุรี คือเมืองราชบุรี ศรีชัยสิงหปุรี คืออาณาบริเวณที่ตั้งปราสาทเมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี ศรีชัยวัชรปุรี คือเมืองเพชรบุรี นอกจากนี้ยังกล่าวถึงเส้นทางที่ตัดจากเมืองพระนครมายังเมืองพิมาย และตามแนวเส้นทางดังกล่าวมีอาคารเรียกว่า วหนิคฤหะ ซึ่งแปลว่า บ้านพร้อมไฟ หรือ บ้านมีไฟ จำนวน 17 แห่ง ตั้งอยู่ด้วย

**จารึกปราสาทตาพรหม** - จารึกสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กล่าวว่าเมื่อโรคยศาลา (โรงพยาบาล) ตั้งอยู่ในวิชัย (จังหวัด) ต่างๆ ของราชอาณาจักรรวม 102 แห่ง มีการค้นพบหลักฐานทั้งที่เป็นศิลาจารึก และศาสนสถานที่เกี่ยวข้องกับโรคยศาลาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยราว 30 แห่ง

**จารึกที่พบในประเทศไทย** ส่วนมากพบอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคตะวันออก ส่วนในภาคกลางก็พบบ้าง ข้อมูลที่ได้จากการอ่านและแปลจารึก ทำให้เชื่อได้ว่าการแพร่หลายของอารยธรรมขอมในดินแดนประเทศไทยปัจจุบันในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 12 - 18 โดยเริ่มจากทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคตะวันออกเฉียงก่อน ในระยะต่อมาจึงได้แผ่ขยายเข้ามาในมากขึ้นไปจนถึงบริเวณภาคกลาง ภาคกลางตอนบนและภาคตะวันตกตามลำดับ และในช่วงเวลาดังกล่าวนั้นคงจะมีการแผ่ขยายพระราชอำนาจของกษัตริย์ขอมเข้ามาด้วย เพราะในบรรดาศิลาจารึกเขมรโบราณที่พบนี้จำนวนหนึ่ง มีพระนามกษัตริย์ขอมที่ครองราชย์อยู่ในอาณาจักรกัมพูชาโบราณปรากฏอยู่ด้วย

#### รายพระนามกษัตริย์ขอมที่ปรากฏในจารึกที่พบในประเทศไทย

สมัยก่อนพระนคร ราวพุทธศตวรรษที่ 12 - ครั้งแรกของพุทธศตวรรษที่ 14 (คือราว พ.ศ. 1100 - 1350) ได้แก่ พระเจ้ามเหศวรมัน พระเจ้าอิสานวรมันที่ 1 พระเจ้ากวรมันที่ 2

สมัยพระนคร ราวพุทธศตวรรษที่ 14 - 18 (คือราว พ.ศ. 1350 - 1750) ได้แก่ พระเจ้าอินทรวรมันที่ 1 พระเจ้าโยศวรมันที่ 1 พระเจ้าหรรษวรมันที่ 1 พระเจ้าอิสานวรมันที่ 2 พระเจ้าชัยวรมันที่ 4 พระเจ้าราเชนทรวรมัน พระเจ้าชัยวรมันที่ 5 พระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 พระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ 2 พระเจ้าชัยวรมันที่ 6 พระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 1 พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นต้น

อย่างไรก็ตามมีข้อสังเกตว่า ถ้าเรียงลำดับรายพระนามกษัตริย์ขอมแห่งอาณาจักรกัมพูชาที่ปรากฏอยู่ในจารึกเขมรโบราณที่พบในประเทศไทย จะพบว่าปรากฏไม่ครบทุกพระองค์ นอกจากนี้ ในบรรดาจารึกเขมรโบราณที่พบในไทยอีกจำนวนหนึ่งได้ปรากฏพระนามกษัตริย์ท้องถิ่นด้วย ซึ่งเป็นสิ่งที่อาจแสดงว่า การแผ่ขยายอำนาจการเมืองจากอาณาจักรกัมพูชาโบราณเข้ามาในบริเวณที่เป็นประเทศไทยปัจจุบันนั้นคงจะเป็นการแผ่ขยายเข้ามาในช่วงระยะเวลาที่กษัตริย์ขอมมีอำนาจเข้มแข็งเท่านั้น ไม่ได้มั่นคงต่อเนื่องโดยตลอด เมื่อมีการเปลี่ยนรัชกาลใหม่และกษัตริย์ขอมองค์ใหม่อ่อนแอหรือเกิดปัญหาแตกแยกกันภายใน อำนาจการเมืองที่เคยแผ่ขยายออกมารอบนอกก็ถดถอยลงทันที ส่งผลให้บรรดาบ้านเมืองที่ตั้งอยู่บนดินแดนที่เป็นประเทศไทยสามารถประกาศตัวเป็นอิสระได้ ขณะหนึ่งขณะใดเสมอ

รายพระนามกษัตริย์ท้องถิ่นในจารึกเขมรโบราณที่พบในประเทศไทย ได้แก่ พระเจ้าคิวัตต์ดี พระเจ้านฤเพนทรวรมัน พระเจ้าชัยสิงหวรมัน พระเจ้าปวรสนะ พระเจ้าธรรมสนะ พระเจ้าศรีสารวรมัน พระเจ้าภคทัตต์ พระเจ้าสุนทรปรากฏม พระเจ้าสุนทรวรมัน พระเจ้านรปตีสิงหวรมัน และพระเจ้ามงคลวรมัน เป็นต้น

## ศิลปกรรม

มีการค้นพบศิลปกรรมแบบขอมทั้งที่เป็นโบราณสถานโบราณวัตถุจำนวนมากในดินแดนที่เป็นประเทศไทยปัจจุบัน ซึ่งนักวิชาการกำหนดเรียกว่า “ศิลปะสมัยลพบุรี” ศิลปกรรมดังกล่าว มีความเกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิดกับศิลปะขอมในประเทศกัมพูชาทั้งในด้านรูปแบบและความเป็นมา ดังนั้นในการศึกษาศิลปะสมัยลพบุรีเพื่อกำหนดอายุสมัย จึงต้องใช้วิธีการศึกษาเปรียบเทียบกัน โดยยึดการกำหนดอายุศิลปะขอมในประเทศกัมพูชาซึ่งเป็นผลงานของนักวิชาการฝรั่งเศสเป็นหลัก และศึกษาประวัติศาสตร์ของอาณาจักรกัมพูชาพร้อมๆกันไปด้วยเพราะเป็นแหล่งกำเนิดของศิลปะขอม

### ศิลปะขอมแบ่งออกเป็นยุคสมัยต่างๆ ดังนี้

ศิลปะขอมสมัยก่อนเมืองพระนคร ซึ่งแบ่งย่อยเป็น 4 รูปแบบ ได้แก่

ศิลปะแบบพนมดง	อายุราว ค.ศ. 540 – 600 (พ.ศ. 1100 - 1150)
ศิลปะแบบสมโบรีไพรกุก	อายุราว ค.ศ. 600 – 650 (พ.ศ. 1150 - 1200)
ศิลปะแบบไพรกเมง	อายุราว ค.ศ. 635 – 700 (พ.ศ. 1180 - 1250)
ศิลปะแบบกำแพงพระ	อายุราว ค.ศ. 706 – 800 (พ.ศ. 1250 - 1350)

ศิลปะขอมสมัยหัวเลี้ยวหัวต่อ มีรูปแบบเดียว คือ

ศิลปะแบบกุเลน	อายุราว ค.ศ. 825 – 875 (พ.ศ. 1370 – 1420)
---------------	-------------------------------------------

ศิลปะขอมสมัยเมืองพระนคร แบ่งย่อยเป็น 9 รูปแบบ ได้แก่

ศิลปะแบบพระโค	อายุราว ค.ศ. 875 – 893 (พ.ศ. 1420 - 1440)
ศิลปะแบบบาแค็ง	อายุราว ค.ศ. 893 – 925 (พ.ศ. 1440 - 1470)
ศิลปะแบบเกาะแกร์	อายุราว ค.ศ. 921 – 945 (พ.ศ. 1465 - 1490)
ศิลปะแบบแปรรูป	อายุราว ค.ศ. 947 – 965 (พ.ศ. 1490 - 1510)
ศิลปะแบบบันทายสรี	อายุราว ค.ศ. 967 – 1000 (พ.ศ. 1510 - 1550)
ศิลปะแบบเกลียง	อายุราว ค.ศ. 965 – 1010 (พ.ศ. 1510 - 1560)
ศิลปะแบบบาปวน	อายุราว ค.ศ. 1010 – 1080 (พ.ศ. 1560 - 1630)
ศิลปะแบบนครวัด	อายุราว ค.ศ. 1100 – 1175 (พ.ศ. 1650 - 1720)
ศิลปะแบบบายน	อายุราว ค.ศ. 1177 – 1230 (พ.ศ. 1720 - 1780)

ศิลปะเขมรสมัยหลังพระนคร อายุราวพุทธศตวรรษที่ 20 ลงมา

### โบราณสถานขอมที่พบในประเทศไทย

จากการสำรวจโดยนักวิชาการทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศตั้งแต่อดีตเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน พบว่ามีโบราณสถานขอมในประเทศไทยทั้งหมดราวสองร้อยกว่าแห่ง ซึ่งมีอายุตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 – 13 (ประมาณ พ.ศ. 1100 – 1250) และพุทธศตวรรษที่ 15 - 18 (ประมาณ พ.ศ. 1450 - 1750) ซึ่งพบมากที่สุดที่สุดในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

#### ตัวอย่างปราสาทขอมสมัยต่างๆที่พบในประเทศไทย

ปราสาทขอมอายุราวพุทธศตวรรษที่ 12 ได้แก่ ปราสาทบ้านดงเมืองเตย จังหวัดยโสธรถือเป็นตัวอย่างปราสาทขอมที่มีอายุเก่าที่สุดในประเทศไทย

ปราสาทขอมอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13 ได้แก่ ปราสาทภูมิโพน จังหวัดสุรินทร์ ปราสาทบ้านน้อย และปราสาทเขาน้อย จังหวัดสระแก้ว

ปราสาทขอมอายุราวกลางพุทธศตวรรษที่ 15 – ครั้งแรกพุทธศตวรรษที่ 16 ได้แก่ ปราสาทเมืองแขก ปราสาทโนนกู่ อำเภอสูงเนิน ปราสาทบ้านปราสาท อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา ปราสาทสังข์ศิลป์ชัย จังหวัดสุรินทร์ ปราสาทแขก เมืองลพบุรี ปราสาทตาหนักไทร จังหวัดศรีสะเกษ

ปราสาทขอมอายุราวครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 16 – กลางพุทธศตวรรษที่ 17 ได้แก่ ปราสาทบ้านพลวง ปราสาทตาเมือนธม จังหวัดสุรินทร์ ภูพราหมณ์จำศีล ปราสาทพนมวัน จังหวัดนครราชสีมา ปราสาทเมืองต่ำ ปราสาทหนองหงส์ จังหวัดบุรีรัมย์ ปราสาทกู่กาสิงห์ จังหวัดร้อยเอ็ด ปราสาทสระกำแพงใหญ่ จังหวัดศรีสะเกษ ปราสาทนารายณ์เจงเวง จังหวัดสกลนคร ปราสาทสดีก๊กอธรม จังหวัดสระแก้ว

ปราสาทขอมอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17 ได้แก่ ปราสาทพิมาย จังหวัดนครราชสีมา ปราสาทพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์ ปราสาทศรีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์ ปราสาทศีขรพิสัย และปราสาทสองพี่น้อง จังหวัดเพชรบูรณ์ ปราสาทเขาปู่จา และศาลตามาแดง จังหวัดสุโขทัย

ปราสาทขอมอายุราวพุทธศตวรรษที่ 18 ได้แก่ ปราสาทตาเมือนโต้ง ปราสาทตาเมือนปราสาทบ้านเฉนี ยง ปราสาทช้างปี จังหวัดสุรินทร์ ปราสาทสระกำแพงน้อย จังหวัดศรีสะเกษ กู่แก้ว กู่ประภาชัย จังหวัดขอนแก่น กู่สันตรัตน์ กู่บ้านแดง จังหวัดมหาสารคาม ปราสาทกู่ จังหวัดชัยภูมิ ปราสาทกู่ ภูโพนระฆัง จังหวัดร้อยเอ็ด ปราสาทบ้านปราสาท ปราสาทบ้านพลสงคราม ปราสาทนางรำ กู่ถ้ำพิมาย ปราสาทครบุรี ปราสาทเมืองเก่า จังหวัดนครราชสีมา โบราณสถานสระมรกต จังหวัดปราจีนบุรี ปราสาทสามยอด จังหวัดลพบุรี ปราสาทวัดพระพายหลวง ปราสาทวัดศรีสวาย ปราสาทวัดเจ้าจันทร์ จังหวัดสุโขทัย กำแพงแก้ววัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดราชบุรี วัดกำแพงแลง จังหวัดเพชรบุรี โบราณสถานเนินทางพระ จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นต้น

โบราณสถานขอมเหล่านี้เป็นหลักฐานสำคัญที่นักโบราณคดีใช้ศึกษาค้นคว้าในเรื่องราวเกี่ยวกับชุมชนโบราณในสมัยลพบุรีได้หลายเรื่อง เช่น เรื่องการแพร่หลายอารยธรรมขอมในดินแดนประเทศไทย เรื่องเส้นทางการติดต่อระหว่างบ้านเมืองโบราณในประเทศไทยและอาณาจักรกัมพูชาโบราณ เรื่องการเจริญขึ้นของศาสนาพุทธลัทธิมหายานและศาสนาพราหมณ์ที่แพร่หลายมาจากอาณาจักรกัมพูชาโบราณ เพราะโบราณสถานขอมที่พบเป็นศาสนสถานทั้งสิ้น รวมทั้งเรื่องความสำคัญและความรุ่งเรืองของชุมชนหรือบ้านเมืองโบราณที่พบโบราณขอม ชุมชนใดหรือบ้านเมืองใดมีการก่อสร้างปราสาทขอมขนาดใหญ่ ย่อมแสดงถึงความสำคัญและความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจของบ้านเมืองนั้นๆ เป็นต้น

#### โบราณวัตถุหรือประติมากรรมขอมที่พบในประเทศไทย

มีการค้นพบโบราณวัตถุศิลปะขอมแพร่กระจายอยู่ในภูมิภาคต่างๆของไทย โดยพบมากที่สุดใภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคตะวันออก มีทั้งที่สร้างขึ้นเนื่องเนื่องในศาสนาและทำขึ้นเพื่อเป็นเครื่องใช้สอยในชีวิตประจำวัน

ประติมากรรมรูปเคารพเนื่องในศาสนาพราหมณ์ ตัวอย่างเช่น พระคเณศ พระพรหม ศิวลึงค์ จากปราสาทพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์ กลุ่มพระสุริยเทพจากเมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ พระวิฆณุจากกุ่มน้อย อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม รูปบุรุษสำริดจากปราสาทสระกำแพงใหญ่ จังหวัดศรีสะเกษ พระศิวนจากปราสาทหนองคู อำเภอรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว เป็นต้น

ประติมากรรมรูปเคารพเนื่องในพุทธศาสนา ตัวอย่างเช่น พระโพธิสัตว์สำริด พบที่บ้านโนนดิน อำเภอนโนนสูง จังหวัดนครราชสีมา และกลุ่มพระโพธิสัตว์และพระพุทธรูปสำริด พบในเขตอำเภอบึงสามพัน และในเขตบ้านฝ้าย อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรพบที่ปราสาทตาเมือนธม จังหวัดสุรินทร์ พระพุทธรูปนาคปรกพบที่ปราสาทหินพิมาย จังหวัดนครราชสีมา พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเปล่งรัศมี พบที่สระโกสินารายณ์ จังหวัดราชบุรี และที่ปราสาทเมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี รวมทั้งรูปเคารพอื่นๆ ที่สำคัญได้แก่ นางปรัชญาปารมิตา นางดาราศา พระวัชรสัตว์ พระวัชรธร เทวศิระ นอกจากนี้ยังได้พบพระพิมพ์ซึ่งมีทั้งที่ทำสำริดและดินเผา มีรูปแบบที่แสดงให้เห็นถึงความหลากหลายของนิกายต่างๆในพุทธศาสนาเถรวาทด้วย

ที่น่าสนใจยิ่งคือมีการค้นพบประติมากรรมรูปเหมือนบุคคลรูปหนึ่ง ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นพระรูปของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มหาราชองค์สุดท้ายแห่งอาณาจักรกัมพูชา ในปราสาทพรหมทัต ปราสาทหิน พิมาย จังหวัดนครราชสีมา ซึ่งมีรูปแบบเหมือนกับที่พบในกัมพูชา

ประติมากรรมเครื่องใช้สอยในพิธีกรรม ที่พบทำจากสำริดเป็นส่วนใหญ่ ได้แก่ เครื่องประกอบราชรถสังข์ พาน เฉิงเทียน บาตรน้ำมนตร์ ด้ามกระดิ่งยอดตรีศูล ชัน ฐานคันทอง นอกจากนี่ยังมีการค้นพบเครื่องประดับทองคำสำหรับเทวรูปสวมใส่ด้วย

ประติมากรรมเครื่องใช้สอยในชีวิตประจำวัน ที่สำคัญ คือเครื่องปั้นดินเผา มีการค้นพบแหล่งเตาเผาแห่งใหญ่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือบริเวณจังหวัดบุรีรัมย์และสุรินทร์ ผลิตภาชนะดินเผาประเภทเนื้อแกร่งมี 2 ประเภท คือ ประเภทไม่เคลือบ และประเภทเคลือบผิวด้วยน้ำเคลือบอย่างสวยงาม มีทั้งขนาดเล็กที่เรียกกันว่ากระปุกจนกระทั่งขนาดใหญ่ที่เรียกว่า ไหขอม ภาชนะ ดินเผาเหล่านี้มีรูปแบบหลากหลายและที่น่าสนใจยิ่ง คือ ภาชนะขนาดเล็กๆที่ทำเป็นรูปคน และรูปสัตว์ต่างๆ เช่น ช้าง กระต่าย ปลา นกฮูก หมี เป็นต้น

### ร่องรอยบ้านเมืองโบราณและการจัดการเรื่องน้ำในวัฒนธรรมขอม

มีการค้นพบร่องรอยบ้านเมืองโบราณที่เจริญขึ้นในวัฒนธรรมขอมจำนวนมาก ส่วนใหญ่ตั้งอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือบริเวณลุ่มน้ำมูลและกระจายตัวออกไปตามลุ่มน้ำชี และในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ บ้านเมืองเหล่านี้มีลักษณะสำคัญแบ่งออกเป็น 3 กลุ่มใหญ่ๆ คือ

**กลุ่มแรก** เป็นบ้านเมืองที่เจริญขึ้นในวัฒนธรรมทวารวดีมาก่อน เมื่ออารยธรรมขอมแพร่หลายเข้ามา ได้มีการปรับขยายขอบเขตบ้านเมืองเดิมออกไปให้เป็นพื้นที่รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า โดยการขุดคูน้ำล้อมรอบไว้ด้วย เช่น ที่เมืองพลับพลา อำเภอห้วยแถลง จังหวัดนครราชสีมา แต่ในบางแห่งแม้เมื่ออารยธรรมขอมแพร่หลายเข้ามาแล้ว มีการก่อสร้างศาสนสถานในรูปแบบของปราสาทขอมขึ้นในบ้านเมืองและบริเวณใกล้เคียง แต่กลับไม่มีการปรับขยายผังเมืองเดิมแต่ประการใด เช่น ที่เมืองเสมา อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา ในบางแห่งไม่มีการปรับผังเมืองเดิม แต่มีการขุดสระน้ำรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หรือสร้างอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ที่เรียกว่าบารายขึ้นด้วย ซึ่งแสดงว่าคงมีการพัฒนาระบบการจัดการเก็บน้ำแบบเขมรขึ้นใหม่ เช่นที่เมืองฟ้าแดดสูงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ เมืองนครจำปาศรี จังหวัดมหาสารคาม

**กลุ่มที่สอง** คือ บ้านเมืองที่สร้างขึ้นใหม่มีแผนผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีการขุดสระน้ำขึ้นภายในเมืองและนอกเมืองหลายแห่ง มีการสร้างบารายไว้หน้าเมือง ใช้ลำนํ้าธรรมชาติที่ไหลโอบรอบพื้นที่แทนคูน้ำล้อมรอบเมือง มีการสร้างประตูเมือง และสร้างศาสนสถานไว้ตรงกลางเมือง เช่นที่เมืองพิมาย จังหวัดนครราชสีมา สิ่งก่อสร้างที่เมืองพิมายสะท้อนถึงการสร้างเมืองที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อทางศาสนา รวมไปถึงการพัฒนาระบบการจัดการน้ำ เช่นเดียวกับการสร้างเมืองสำคัญๆในอาณาจักรกัมพูชาโบราณ ส่วนเมืองที่มีการขุดคูน้ำและสร้างคันดินล้อม พื้นที่รูปสี่เหลี่ยม รวมทั้งมีการขุดสระน้ำและสร้างอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ด้วยมีหลายแห่ง และที่ยังคงปรากฏร่องรอยชัดเจน คือ เมืองหนองหานหลวง จังหวัดสกลนคร

**กลุ่มที่ 3** เป็นการตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยในพื้นที่ราบหรือที่ราบเชิงเขา มีการสร้างอ่างเก็บน้ำ หรือบาราย และสร้างศาสนสถานไว้บนยอดเขาหรือบนพื้นที่ราบในบริเวณใกล้เคียงเพื่อให้เป็นศูนย์กลางของชุมชน บ้านเมืองกลุ่มนี้จะไม่มีการขุดคูน้ำล้อมรอบ เช่น บ้านเมืองบริเวณปราสาท เมืองต่ำ และบ้านเมืองในบริเวณเชิงเขาปราสาทพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์ บ้านเมืองในบริเวณที่ตั้งปราสาทศรีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์ บ้านเมืองที่ตั้งอยู่บริเวณปราสาทบ้านพลวง ฯลฯ

ในเรื่องของการพัฒนาแหล่งน้ำตามแบบขอม ด้วยการสร้างอ่างเก็บน้ำใหญ่ (บาราย) พบมากในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่สำคัญ ได้แก่ บารายใกล้ปราสาทพนมวัน จังหวัดนครราชสีมา มีขนาด  $2000 \times 550$  เมตร<sup>2</sup> บารายเมืองพิมายมีขนาด  $1300 \times 700$  เมตร<sup>2</sup> บารายเชิงเขาพนมรุ้ง มีชื่อเรียกปัจจุบันว่า สระบัวลาย มีขนาด  $850 \times 350$  เมตร<sup>2</sup> บารายเมืองต่ำมีขนาด  $1150 \times 400$  เมตร<sup>2</sup> นอกจากนี้บารายพนมรุ้งและบารายเมืองต่ำยังมีเครือข่ายของคูคลองที่ขุดขึ้นและลำนํ้าธรรมชาติเชื่อมต่อถึงกัน ร่องรอยดังกล่าวแสดงถึงการจัดการพัฒนาแหล่งน้ำเป็นระบบแบบขอม ทำให้สามารถหล่อเลี้ยงพื้นที่กว้างใหญ่โดยรอบที่เป็นนาปลูกข้าวได้พอเพียง

### ชื่อบ้านนามเมืองโบราณในอารยธรรมขอมที่พบในประเทศไทย

มีการค้นพบชื่อบ้านนามเมืองจำนวนมากในจารึกเขมรโบราณทั้งที่พบในประเทศไทยและกัมพูชา ในบรรดาชื่อบ้านนามเมืองจำนวนมากเหล่านั้น มีอยู่จำนวนหนึ่งที่นักโบราณคดีเชื่อกันว่าน่าจะตั้งอยู่ในบริเวณประเทศไทยปัจจุบัน ได้แก่ ลโวทยปุระ คือละโว้หรือลพบุรี สุวรรณปุระ คือสุพรรณบุรี คัมพูกัญญาณะ (สันนิษฐานว่าอยู่ในบริเวณสระโกสินารายณ์ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี) ชัยราชบุรี คือเมืองราชบุรี ศรีขยสิงหบุรี คือบริเวณที่ตั้งปราสาทเมืองสิงห์ อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี ศรีวัชรบุรี คือ เพชรบุรี วิมายปุระ คือเมืองพิมาย จังหวัดนครราชสีมา ศรีจนาศะหรือจนาศะปุระ มีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองเสมา จังหวัดนครราชสีมา มูลเทศะ เป็นชื่อเรียกดินแดนบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำมูล รัตนปุระ คืออาณาบริเวณที่ตั้งปราสาทพนมวัน จังหวัดนครราชสีมา มหิธรปุระ เมืองแห่งบรรพบุรุษของกษัตริย์ผู้ทรงอำนาจของกัมพูชา 2 พระองค์ คือ พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 และพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สันนิษฐานว่าอาจจะตั้งอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำมูล โดยมีเมืองพิมายเป็นศูนย์กลาง พนมรุ้ง ซึ่งเป็นชื่อเรียกภูเขาและตัวปราสาทที่ตั้งอยู่บนภูเขาสูงเดียวกันนี้ในปัจจุบัน คือชื่อเก่าดั้งเดิมที่มี

ปรากฏหลักฐานอยู่ในจารึกพบที่ปราสาทพนมรุ้ง นอกจากนี้ยังพบว่าพนมรุ้งเป็นชื่อของบ้านเมืองสำคัญในสมัยนั้นด้วย

นอกจากนี้ยังพบชื่อบ้านเมืองอีกหลายแห่งปรากฏอยู่ในจารึกโบราณอีกจำนวนมาก เช่น กฤตชัยนคร ในจารึก K. 990 พบที่ปราสาทภูมิโพน อำเภอสังขะ จังหวัดสุรินทร์ สุขาลยะ อำเวง กทมพะกะ สลา-ทเยา พบในจารึก K.393 จารึกปราสาทพนมวัน จังหวัดนครราชสีมา โฉวกุล พบในจารึก K. 397 จารึกปราสาทหินพิมาย จังหวัดนครราชสีมา วิชัยปุระ พบในจารึกพนมรุ้ง 3 ลำปาง พบในจารึกพนมรุ้ง 4 มหริปุระ ยุทธปัตตะนะ รนศูร ภัทโรทยทวีป สตุกโกลย สตุกอววย ในจารึกพนมรุ้ง 11 เป็นต้น ชื่อบ้านนามเมืองดังกล่าวจำนวนมากยังไม่สามารถบอกตำแหน่งที่ตั้งที่แน่นอนได้ เพราะในการวิเคราะห์หาตำแหน่งที่ตั้งของบ้านเมืองที่มีชื่ออยู่ในจารึกว่าควรจะอยู่ในที่แห่งใดไม่ใช่จะทำได้ง่ายๆ ต้องตรวจสอบอย่างระมัดระวัง เราก็ไม่สามารถใช้สถานที่พบจารึกเป็นหลักในการพิจารณาอย่างเดียว ต้องตรวจสอบหาหลักฐานอื่นๆมาประกอบการพิจารณาด้วย

### บทสรุป

ร่องรอยหลักฐานของการแพร่หลายอารยธรรมขอมในประเทศไทย มีทั้งที่เป็นหลักฐานลายลักษณ์อักษรประเภทจารึก หลักฐานโบราณคดี ทั้งสถาปัตยกรรม ประติมากรรม รวมทั้งร่องรอยบ้านเมืองโบราณและการจัดการน้ำดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น เป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงว่าได้ มีการแพร่หลายของอารยธรรมขอมจากอาณาจักรกัมพูชาเข้ามาในดินแดนที่เป็นประเทศไทยปัจจุบัน อันเนื่องมาจากการติดต่อสัมพันธ์ทางการเมืองและราชวงศ์ เศรษฐกิจ การค้าระหว่างบ้านเมืองบน สองดินแดน อารยธรรมขอมที่แพร่หลายเข้ามาได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมครั้งใหญ่ขึ้นในบ้านเมืองที่ตั้งอยู่บนดินแดนที่เป็นประเทศไทยปัจจุบันในเวลานั้น ที่เห็นได้ชัดเจนได้แก่ รูปแบบศิลปกรรม การนับถือศาสนา การสร้างบ้านเมืองและการพัฒนาแหล่งน้ำ การสร้างเส้นทางคมนาคม การจัดระบบสถานพยาบาล รวมไปถึงการประกอบอาชีพของประชากร

ในความเห็นของนักวิชาการชาวตะวันตกส่วนใหญ่มักจะเชื่อกันว่า ในอดีตดินแดนที่เป็นประเทศไทยปัจจุบันเกือบทั้งหมด (โดยเฉพาะอย่างยิ่งส่วนที่พบร่องรอยอารยธรรมขอมนั้น) เคยเป็นดินแดนส่วนหนึ่งของอาณาจักรกัมพูชาโบราณ ดังนั้นเวลาที่เขาแต่งหนังสือเรื่องประวัติศาสตร์โบราณคดีกัมพูชามักจะรวมเอาดินแดนไทยปัจจุบันเกือบทั้งหมดรวมไว้ในดินแดนของอาณาจักรกัมพูชาโบราณด้วย

แต่ถ้าเราลองพิจารณาร่องรอยหลักฐานโบราณคดีที่พบในประเทศไทยอย่างรอบคอบ และศึกษาประวัติศาสตร์อาณาจักรกัมพูชาให้ละเอียด เราคงไม่อาจรวมเอาดินแดนที่เป็นประเทศไทยปัจจุบันไว้ในดินแดนอาณาจักรกัมพูชาโบราณในได้ทั้งหมด เพราะหลักฐานโบราณคดีบ่งชี้อย่างชัดเจนว่า ดินแดนอันเป็นภูมิภาคต่างๆของประเทศไทยปัจจุบัน เป็นที่ตั้งของแคว้นแคว้นโบราณน้อยใหญ่ที่มีพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมมาโดยตลอด และที่สำคัญมีเอกลักษณ์ทางสังคมวัฒนธรรมที่เป็นของตนเองอย่างเด่นชัดมาก่อนด้วย และในช่วงเวลาที่อิทธิพลทางการเมือง และอารยธรรมขอมได้แพร่หลายเข้ามานั้น บ้านเมืองโบราณเหล่านั้นมีกษัตริย์หรือเจ้าเมืองปกครองตนเอง อำนาจการเมืองของกษัตริย์ขอมที่แผ่ขยายเข้ามาสู่บ้านเมืองโบราณในดินแดนไทยเหล่านั้นก็มิได้มั่นคงโดยตลอด หากคราวใดกษัตริย์ขอมที่เมืองพระนคร(ราชธานี)เรืองอำนาจ บ้านเมืองดังกล่าวก็คงยอมรับในพระราชอำนาจที่แผ่ขยายเข้ามา แต่หากคราวใดกษัตริย์อ่อนแอหรือเกิดปัญหาการเมืองภายใน อำนาจการเมืองที่เคยแผ่ขยายเข้ามาจะถดถอยออกไปทันที บ้านเมืองเหล่านั้นก็พร้อมที่จะ หลุดพ้นจากอำนาจทางการเมืองของกษัตริย์ขอมในทุกขณะ แต่ข้อสันนิษฐานต่างๆที่กล่าวมาข้างต้นเป็นหน้าที่ของนักวิชาการรุ่นใหม่จะต้องศึกษาค้นคว้ากันต่อไป

### เอกสารอ้างอิง

- เทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, สมเด็จพระ. “จารึกพบที่ปราสาทพนมรุ้ง.” วิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิตสาขาจารึกภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2521.
- มยุรี วีระประเสริฐ. “การแพร่หลายอารยธรรมเขมรโบราณและหลักฐานโบราณคดีสมัยลพบุรี.” ใน โบราณคดีและประวัติศาสตร์ในประเทศไทย ฉบับคู่มือครูสังคมศึกษา. กรุงเทพฯ: ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2545.

- ศิลปากร,กรม. โครงการและรายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณวัตถุสถานในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ พ.ศ. 2502. พระนคร : กรมศิลปากร, 2503.
- \_\_\_\_\_ . โครงการและรายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณวัตถุสถานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาค 2 พ.ศ. 2503-2504. พระนคร : ศิวพร, 2510.
- \_\_\_\_\_ . แผนที่ทางโบราณคดีจังหวัดบุรีรัมย์. เอกสารกองโบราณคดีหมายเลข 4/2532. กรุงเทพฯ, 2532.
- \_\_\_\_\_ . ทำเนียบโบราณสถานขอมในประเทศไทย เล่ม 1 จังหวัดนครราชสีมา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สมาพันธ์ จำกัด, 2535.
- \_\_\_\_\_ . ทำเนียบโบราณสถานขอมในประเทศไทย เล่ม 2 จังหวัดบุรีรัมย์. กรุงเทพฯ : ห.จ.ก. นำกัการพิมพ์, 2536
- \_\_\_\_\_ . ทำเนียบโบราณสถานขอมในประเทศไทย เล่ม 3 จังหวัดสุรินทร์. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดอาร์ตโปรดเรส, 2538
- \_\_\_\_\_ . ทำเนียบโบราณสถานขอมในประเทศไทย เล่ม 4 จังหวัดชัยภูมิ ร้อยเอ็ด ยโสธร ศีรษะเกษ อุบลราชธานี. กรุงเทพฯ, 2539.
- \_\_\_\_\_ . ทำเนียบโบราณสถานขอมในประเทศไทย เล่ม 5 จังหวัดปราจีนบุรี จังหวัดสระแก้ว. กรุงเทพฯ, 2542.
- สมิทธิ ศิริภัทร์ และมยุรี วีระประเสริฐ. ทับหลัง: การศึกษาเปรียบเทียบทับหลังที่พบในประเทศไทยและประเทศกัมพูชา. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากรและธนาคารไทยพาณิชย์, 2533.
- สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า. ศิลปะลพบุรี. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2510.
- \_\_\_\_\_ . ศิลปะขอม. กรุงเทพฯ : องค์การคำครุสภา, 2539.
- \_\_\_\_\_ . ประวัติเอเชียอาคเนย์ถึงพ.ศ.2000. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, 2522.
- สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, หม่อมราชวงศ์. ศิลปะร่วมแบบเขมรที่พบในประเทศไทย ภูมิหลังทางปัญญารูปแบบทางศิลปกรรม. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2538.
- หอสมุดแห่งชาติ. กรมศิลปากร. จารึกในประเทศไทย เล่ม 1, เล่ม 3, เล่ม 4, กรุงเทพฯ: 2529.
- Aymonier,E. Le Cambodge. 3 vol. Paris : Leroux, 1900-4.
- Boisselier,J. Le cambodge. Paris, 1966. (E.J. Picard) [un manuel parfaitement à sa date de parution;excellente bibliographie].
- Briggs, L.P. The Ancient Khmer Empire. Philadelphia : The American Philosophical Society, 1951.
- Coedès,G. Les Inscriptions du Cambodge, 8 vol., Hanoi-Paris : EFEO, 1937-1966.
- \_\_\_\_\_ . Les Etats hindouisés d'Indochine et d'Indonésie. nouvelle edition. Paris, 1964.
- Dagens, B. Les Khmers. Les Belles Lettres, 2003.
- Giteau,M. Histoire d' Angkor. Paris (Que sais-je ? n. 1580) (rééd.1996, editions Kailash).
- \_\_\_\_\_ . Angkor. Un people – Un art. Fribourg : Office du livre, 1976.
- Jacques,C. Angkor. Paris : Bordas, 1990.
- Jacques,C. et Lafond, Philippe. L' Empire Khmer. Paris : Librairie Arthème Fayard, 2004.
- Lunet de Lajonquière, E. Inventaire descriptif des monuments du Cambodge. 3 vol. Paris, EFEO, 1902-11.
- Vann, Moyvann. Les cités khmer anciennes. Phnom- penh : JSRC printing house avec le concours de la Toyota Foundation, Tokyo, 1999.
- Zephir,T. L' empire des rois khmers. Paris : Gallimard, 1996.